

5. Постанова Верховного Суду від 09.08.2022 у справі № 640/30534/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105649898> (дата звернення 12.08.2024).

6. Постанова Верховного Суду від 21.09.2022 у справі № 640/30067/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106366563> (дата звернення 12.08.2024).

7. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 03.03.2021 у справі № 640/30534/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95309553> (дата звернення 12.08.2024).

8. Лежнін В. І. Відміна замовником публічної закупівлі як корупційогенний фактор: проблеми правового регулювання й оскарження під час воєнного стану. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 груд. 2023 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. – 294 с.

9. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 21.02.2024 у справі № 1740/2398/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117416308> (дата звернення 12.08.2024).

10. Постанова Верховного Суду від 09.11.2021 у справі № 742/1829/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101064502> (дата звернення 12.08.2024).

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ОБСТЕЖЕННЯ ПІДЕКСПЕРТНОЇ ОСОБИ – ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Литвиненко Едуард,

*кандидат психологічних наук, головний судовий експерт
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

Стромило Анна,

*кандидат педагогічних наук, судовий експерт Черкаського відділення
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

Щодня наслідки російської агресії руйнують життя українців, зазіхаючи на їхнє життя та свободу, позбавляючи їх рухомого та нерухомого майна, спричиняють злочинами моральні страждання

тощо. У кримінальних провадженнях свідками або потерпілими, а в судових психологічних експертизах (СПЕ) – підекспертними часто виступають військовослужбовці – учасники бойових дій. При цьому основними питаннями зазначених експертиз є фіксація та визначення орієнтовного розміру компенсації за завдані моральні страждання, здатність сприймати та відтворювати обставини, що розслідуються у кримінальних провадженнях, усвідомлення власних дій та вчинків.

Участь у бойових діях практично завжди супроводжується стресовою реакцією організму на події, що відбуваються. Стрес та посттравматичний стресовий розлад можуть суттєво змінювати поведінку та сприйняття навколишнього світу військовослужбовцем. Зазначений факт варто враховувати під час проведення СПЕ, коли підекспертною особою є військовослужбовець – учасник бойових дій.

Так, за даними науковців США, що були отримані за підсумками рандомізованого опитування, в якому взяли участь психіатри, психологи та ліцензовані соціальні працівники (загальна вибірка 522 особи), лише 13% із опитаних відповідали критерію «культурна компетентність» у роботі з військовими. Цей критерій означає, що вони розуміють військові ролі, мову, бекграунд, виявляють готовність сприймати армійський сленг, готовність витримувати військові жарти чи навпаки – військові травмуючі історії, можуть надавати необхідну допомогу при порушеннях, які характерні лише для комбатантів, тощо [2, с. 5–6].

Характер, динаміка, своєрідність міжособистісних відносин підекспертної особи – військовослужбовця – **учасника бойових дій (далі – комбатанта)** і судового експерта-психолога, а також особисті якості експерта-психолога, відіграють визначальну роль у динаміці й дієвості фіксації злочинів. Найбільш складний і визначальний етап взаємодії судового експерта психолога з військовослужбовцем – учасником бойових дій – встановлення психологічного контакту й довіри. Складність встановлення відносин з **комбатантом** полягає в необхідності врахування певних особливостей. Так, в ситуації спілкування комбатанти керуються завченими правилами поведінки в бою. Питання довіри для них є дуже важливим. Щоб вжити в зоні бойових дій, комбатант мав навчитися нікому не довіряти: краще вважати всіх ворогами, доки переконаєшся в протилежному. Зважаючи на це, встановлення довірливого контакту з експертом може потребувати більше часу і зусиль.

Під час СПЕ у військовослужбовців можливий прояв неадекватних реакцій під час взаємодії не тільки з оточуючими, а й з судовим експертом-психологом. Поведінка підекспертного може бути більш агресивною, у спілкуванні з'являється роздратованість, підвищується рівень конфліктності. Реакції перенесення часто мають надзвичайно

інтенсивний характер із виявленням агресії та намаганням тримати дії судового експерта психолога під контролем. Неконтрольований гнів та роздратованість, труднощі у взаєминах з оточуючими можуть з часом посилюватися поряд зі зростанням відчуття, що «ніхто не може мене зрозуміти, усвідомити через що я пройшов та відчуті мої страждання». Окрім цього, може з'являтися невмотивована настороженість, підозрілість, тривожність, несприйняття вказівок судового експерта-психолога, виправдування деструктивних дій, спалахи гніву, труднощі з концентрацією уваги, надмірна пильність та неадекватна (незвична для оточуючих) реакція на раптові подразники, бажання швидко все змінити без чіткого усвідомлення, як саме та з якою метою, тощо.

Взаєморозташування **комбатанта** та судового експерта психолога під час проведення СПЕ військовослужбовців є важливим елементом організації «простору бесіди». Ідеальний варіант посадки підкспертного та експерта – навпроти один одного, але під невеликим кутом, щоб їхні погляди, коли вони сидять рівно на стільці або кріслі, перехрещувалися під кутом приблизно 120 градусів. Це дозволяє бачити один одного та, в той же час, при бажанні, спокійно відвести погляд. Взагалі контакт очей, хоча і є важливим елементом невербальної взаємодії підкспертного з експертом, не повинен займати надміру часу (загалом 25–30% часу) і ним не слід зловживати, щоб не викликати роздратування й агресію. Слід витратити якийсь час на те, щоб вибрати найкраще положення для себе у «візуальній рамці». Крім того, рекомендується, щоб військовослужбовець розміщався спиною до стіни, зберігаючи у полі зору вхідні двері та вікна. Дистанція між консультантом і клієнтом відображає відомий у соціальній психології феномен «особистого простору». Через неправильно обрану дистанцію під час проведення СПЕ деякі теми взагалі не можуть бути порушені.

З проблемою дистанції тісно пов'язане питання про психологічний зміст і можливість фізичного дотику до підкспертного (комбатанта). Дотик означає дуже близький, інтимний контакт. Дотик судового експерта психолога може сприйматися ним вкрай негативно і розцінюватися, як спроба встановлення контролю над ним або як фізичний напад, що може спровокувати миттєву реакцію у відповідь [3, с. 54].

Важливою частиною роботи на початковій стадії є спостереження за спонтанними, реактивними емоціями, їх змінами залежно від теми, яка обговорюється. Слід уважно ставитися до вербальних і невербальних реакцій підкспертного (комбатанта), зокрема, фіксувати неприродність пози й рухів, реакції «завмирання», м'язового напруження, механізми захисту, якість відповідей, емоцій і переживань, тривоги та неспокою.

Знання структури індивідуальності та динаміки поведінки в їх нормі й патології – невід'ємна частина взаємодії судового експерта психолога

з підекспертним. Судовий експерт психолог може зіткнутися з опором, захистом підекспертного (військовослужбовця). Опір може виявлятися в позі (наприклад «задерев'янілість»), рухах (стиснуті кулаки) та в погляді (уникнення прямого погляду). Під час СПЕ іноді можна помітити немотивовану пильність підекспертного – людина стежить за всім, що відбувається, відчуваючи наявну або вигадану небезпеку. Але ця небезпека не зовнішня, а внутрішня, часто вона проявляється в постійній фізичній напрузі, надзбудженні (неадекватній надмобілізації), готовності в будь-який момент зреагувати на зовнішню чи подолати внутрішню загрозу. Поведінка таких осіб відображає характер пережитої ними психічної травми. Наприклад, учасники бойових дій часто відмовляються сідати спиною до дверей, вибирають місця, з яких вони можуть спостерігати за всіма присутніми. Внутрішнє напруження не дозволяє військовослужбовцю розслабитися, відпочити, вимагає значних витрат енергії, при цьому може спостерігатися посилена реакція переляку на незначний шум, стук [2, с. 11].

Судовому експерту-психологу варто формулювати конкретні питання/завдання для виконання; виконувати послідовно кожен крок і говорити впевнено, чітко; уникати емоційної або заспокійливої інтонації в голосі; зберігати голос зрозумілим і впевненим.

При цьому, експертам-психологам для кращого розуміння військовослужбовців – учасників бойових дій, корисно знати певні психологічні правила, яких їм доводилося дотримуватися в бойовій обстановці та враховувати можливі наслідки впливу цих правил на підекспертну особу, його поведінку у невоєнному, мирному житті.

Перше правило – ніяких почуттів, ніяких емоцій. Якщо людина виявляє емоції в бойових умовах, то вона вразлива. Людина має загострити свої відчуття, але не повинна виявляти чи загострювати свої почуття. Тобто м'язи мають працювати, очі мають працювати, слух має працювати, а емоції – ні.

Друге правило – це зупинка в хаосі. Якщо довкола відбувається якийсь хаос чи щось, чого ти не розумієш – то треба зупинитися, завмерти, перестати рухатись і починати сприймати оточення. Якщо боєць стоїть, то є сенс впасти на землю, але найчастіше досить просто зупинитися. Коли йдеш, і щось відбувається не так, як завжди, треба зупинитись, завмерти та почати озиратися.

Третє правило – реагуй на загрозу. Ти не аналізуєш, не займаєшся оцінкою, не чекаєш. Якщо ти чуєш звук, який може, на твою думку, загрожувати, ти реагуєш.

Четверте правило пов'язане з особистою безпекою військовослужбовця: нікому не довіряй, нічому не довіряй.

З попереднім пов'язане п'яте правило: завжди плануй задалегідь. І робить це військовослужбовець лише з однієї причини – бажання вижити [1, с. 105].

Зазначені правила і поведінку комбатант несвідомо переносить у мирне, невоєнне життя, в родину і колектив співробітників, колег, товаришів тощо.

Розуміючи недостатній рівень дослідження зазначеної проблеми – під час проведення судово-психологічної експертизи з підекспертними-комбатантами автори статті в першу чергу описували свій досвід проведення психодіагностичних бесід під час роботи із зазначеною категорією осіб.

Література:

1. Зоран Корман. Психологічна стійкість воїна. – Київ, 2017. – 184 с.
2. Кохун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами: метод. посіб. – К., 2023. – 175 с.
3. Лісовський П.М. Військова психологія: методологічний аналіз: навчальний посібник. – Київ. Кондор-видавництво, 2017 – 219 с.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ В СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ З БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Лісовицька Ірина,

*кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці та цивільної безпеки Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», старший науковий співробітник відділу з безпеки життєдіяльності охорони праці та промислової безпеки лабораторії інженерно-технічних досліджень
Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз
<https://orcid.org/0000-0002-9599-3492>*

Муха Олег,

*кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці та цивільної безпеки Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», науковий співробітник відділу з безпеки життєдіяльності охорони праці та промислової безпеки лабораторії інженерно-технічних досліджень
Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз
<https://orcid.org/0000-0002-1311-8708>*